

ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
(До 140-річчя від дня народження академіка М.П. Василенка)

Становлення української науки в 20-30-ті роки ХХ ст. пов'язано з ім'ям нашого славного земляка – академіка Миколи Прокоповича Василенка. Видатний історик, невтомний громадсько-політичний діяч, у 1918 році міністр народної освіти і мистецтв, Президент Державного Сенату Української Держави, один із фундаторів створення Української Академії наук і другий її президент, безпідставно забутий вчений зі світовим ім'ям сьогодні повертається із забуття. Це повернення необхідне не тільки заради встановлення історичної справедливості, а в більшій мірі заради становлення нової Української держави, адже волелюбний дух нащадка козацького роду, уболівання за долю свого народу, висока громадянська мужність і незалежність у висловлюванні власних поглядів на історичні події, що було притаманне М.П. Василенку – саме такі риси потрібні сучасному науковцю і громадянину.

Народився М.П. Василенко 2 (14) лютого 1866 р. у родині службовця козацького походження, у с. Есмані (Червоне) на Глухівщині, де одержав початкову освіту. Його батько, Прокіп Іванович, і мати, Тетяна Дмитрівна, виховували сина в дусі добропорядності, внутрішньої інтелігентності, прищеплювали почуття справедливості і любові до свого народу. Після закінчення 6-класної гімназії у м. Глухові (нині 2-й корпус Глухівського педуніверситету) та дворічного навчання у Полтавській гімназії вступив до Дерптського (Тартуського) університету, де навчався на історико-філологічному факультеті (1885-1890 рр.). Серед його викладачів були відомі на той час учені: філолог (діалектолог) Лео Майєр, історик античного мистецтва Георг Лешке, філософ Густав Тейхмюллер, філолог-славіст Іван Бодуен де Куртене. Та найбільший вплив на становлення особистості майбутнього вченого мав відомий історик Олександр Брикнер, від якого він перейняв стиль ґрунтовного, систематичного глибокого аналізу історіографії досліджуваних проблем.

Вирішивши присвятити життя служінню своєму народові, майбутній академік удосконалює свої фахові вміння, продовжуючи з 1890 р. студії у Київському університеті. Він відвідує лекції професорів В.Б. Антоновича (з історії козаччини) та М.Ф. Владимирського-Буданова (з історії руського права) та інших учених. У цей час він знайомиться з видатним дослідником української старовини О.М. Лазаревським, про якого він пізніше писав: «Олександр Матвійович Лазаревський являв собою рідкісний приклад людини, до самозабуття закоханої в науку... Глибоко чесна натура, людина, що володіла величезним життєвим досвідом і спостережливістю [1, 338-339]. Олександр Матвійович допоміг Миколі Василенку в наукових пошуках і увів до кола тогочасної демократичної інтелігенції. Насамперед М. Василенко залучився до діяльності «Старої громади» – української культурно-просвітницької організації, до якої у різні часи входили В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, О. Лазаревський, І. Лучицький, О. Кониський, О. Кістяківський,

М. Лисенко, В. Науменко, М. Старицький, О. Русов та інші відомі українські діячі. Саме в друкованому органі «Старої громади» – журналі «Киевская старина» він публікує свої перші наукові статті, присвячені історії української історіографії та українського суспільного ладу, готує велику кількість статей на замовлення видавців Енциклопедичного словника Блокгауза й Ефрона. У цей час були надруковані його «Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии» та інші праці з історії Лівобережної України.

З 1894 до 1903 року Микола Прокопович викладав історію у жіночій гімназії та Кадетському корпусі, де за сумлінну працю був неодноразово нагороджений, а в 1903 р. одержав чин колезького радника.

У цей період вийшли з друку його праці «Історичні відомості про дворянський рід Рахманінових» та «Сервірути і сервірутне питання у Південно-Західному краї», а визнання молодому досліднику принесла археологічна праця з історії землеволодіння на Україні «Генеральні слідства про маєтності українських полків 1729-1730 рр.», у якій подано перелік універсалів та інших документів, що закріплювали право на володіння землею.

У 1892-1909 роках М. Василенко видав «Генеральні слідства по маєтності» чотирьох із десяти існуючих у свій час на Україні козацьких полків, що на той час фактично були адміністративно-територіальними одиницями, а також пам'ятку українського права «Экстракт» из указов инструкций и учреждений... Правительствующего Сената 1756 г.».

Микола Василенко був одним із фундаторів Українського Наукового Товариства, майже сорок років очолював історичне товариство Несторалітописця, редагував газету «Киевские отклики». За ряд публікацій у газеті, що закликали до встановлення республіканського ладу в Росії, редактор був засуджений до ув'язнення у фортеці строком на 1 рік, але домігся заміни річного ув'язнення на дев'ятимісячне перебування в одиночній камері у петербурзьких «Хрестах», де кожен хвилину віддавав науковій праці.

Ще до ув'язнення М. Василенко склав екстерном іспити за юридичний факультет Новоросійського університету (1907 р.), а восени 1910 р. успішно склав магістерські іспити у Київському університеті і в березні 1911 р. отримав звання приват-доцента російської історії. Але вченого як політично неблагонадійного не допустили до викладання, тому йому довелося заробляти на життя літературно-науковою та адвокатською працею. У 1916 році виходить одна з його найбільших історичних праць – «Очерки по истории Западной Руси и Украины». Ця праця, що охоплювала історичний період від Люблінської унії 1569 року до возз'єднання України з Росією, зміцнила репутацію М.П. Василенка як солідного вченого-історика, глибокого знавця історичних першоджерел і наукової літератури, об'єктивного у своїх висновках дослідника.

Після лютневої революції 1917 року М. Василенко як один із найавторитетніших учених указом Тимчасового уряду був призначений попечителем Київського навчального округу, а в останні місяці існування Тимчасового уряду його призначили товаришем (заступником) міністра освіти Росії. Іншим заступником міністра був В. Вернадський, з котрим Микола Прокопович опрацьовує перспективні науково-освітні проекти, в тому числі і заснування

Академії наук в Україні.

З проголошенням Української Народної Республіки М. Василенко долучається до процесу національно-державного будівництва, його призначають членом генерального суду. Організаційні здібності Миколи Василенка виявилися у період Гетьманату, коли він, використовуючи свої зв'язки, сформував склад першої гетьманської Ради міністрів, передавши обов'язки голови уряду Ф. Лизогубу, а сам обійняв відносно скромну посаду міністра освіти, а за сумісництвом виконував і обов'язки міністра закордонних справ. Згодом, 30 липня 1918 р., його офіційно призначили заступником уряду. А в серпні 1918 року М. Василенко став Президентом новоствореного вищого судового органу – Державного Сенату України.

За його активної участі стало можливим заснування Національної бібліотеки, Державного українського архіву, Національного музею, Національної галереї мистецтв, Українського симфонічного оркестру, Українського театру драми та опери, Українського історичного музею, українських університетів, сотні середніх і початкових українських навчальних закладів, та найголовнішою його заслугою є заснування Української Академії наук, першим президентом якої став В. Вернадський, а з 1921 р. – М. Василенко. Показово, що на одному з перших Спільних зібрань Академії у листопаді 1918 р. було вирішено висловити Миколі Прокоповичу «щире привітання та гарячу подяку, що, будши Міністром Народної Освіти, Ви всією душею поклопоталися про заснування Української Академії Наук та й записали нестертими буквами своє ім'я в історію Академії» [2, 186].

Сам М. Василенко, обґрунтовуючи нагальну потребу створення Академії, зазначав: «Ненормальні умови і підозріле ставлення до української науки, у яких вона розвивалась, утворили те, що Україна малодосліджена. Історію України, історію українського мистецтва, мову, письменство, природні багатства, народне життя, статистику, географію, етнографію – почасти тільки почали студіювати, почасти мають такі вади, що потрібні виняткові потуги, аби заповнити існуючі прогалини. Час іде і потрібно поспішати налагодити наукове життя на Вкраїні» [3, 484].

Перша установча сесія Української Академії наук відбулася 27 листопада 1918 року «за гетьманства» П. Скоропадського, хоча радянська історіографія датує заснування Академії 1919 роком.

Своєю невтомною працею М. Василенко сприяє розвитку української історичної та правової науки. Загальні збори Української Академії наук у липні 1920 року обирають Миколу Прокоповича академіком, а 18 липня 1921 року – президентом Академії. На новій посаді він вживає енергійних заходів щодо поліпшення матеріального стану Академії: їй були надані кредити і вона була перейменована у Всеукраїнську Академію наук, яка поповнилася новими дійсними членами.

З цього приводу В. Вернадський писав М. Василенку: «Передусім, хочу висловити Вам глибоку радість, що Ви обрані президентом Академії. Я думаю, що це якраз той шлях, який може її врятувати й вивести на правильну путь» [3, 485].

Однак, доля готувала М. Василенку суворі випробування. Більшовицьким урядом він був усунутий з посади і засуджений до 10-річного ув'язнення. Зав-

дяки клопотанням академічної громадськості М. Василенка через рік його було помилувано, хоча за ним ще довго залишалося тавро «контрреволюціонера». Увага вченого у цей час була звернена на дослідження історії українського права. Його цікавлять ще не вивчені питання історії юридичної науки, новизна її джерелознавчої бази. Великого резонансу набуло опублікування ним та його учнями у 1925-1929 рр. матеріалів з історії Лівобережної України та українського права XVII-XVIII ст. Це публікації про «Литовський статут», «Конституцію» Пилипа Орлика, «Права, по яким судиться малоросійський народ». Ґрунтовним викладом, новизною у трактуванні історико-правових процесів відзначався виданий ним у 1929 році другий том збірника «Матеріали до історії українського права». Ці матеріали і нині зберігають свою наукову цінність.

Помер М. Василенко 3 жовтня 1935 року. Похований на Лук'янівському цвинтарі у м. Києві. У 1991 році постановою пленуму Верховного суду УРСР реабілітований.

У науковому доробку вченого близько 500 праць. Нині в НАН України завершується робота з видання його творів. У цьому значна заслуга нашого земляка – академіка НАН України Ю. Шемшученка. 12 квітня 2006 року у Національній академії наук України проведено Загальні збори, присвячені 140-річчю від дня народження М. Василенка, де широкому загалу науковців були представлені доповіді щодо життя і творчості, громадсько-політичної діяльності академіка та його ролі в утворенні Української академії наук і започатковано щорічні Василенківські читання. На його батьківщині, у с. Червоному Глухівського району, за участі Глухівської райдержадміністрації та районної ради, колективу сільської школи, науковців Глухівського педуніверситету та Державного історико-культурного заповідника відбулась наукова конференція, присвячена видатному вченому, а на будівлях центрального корпусу Глухівського педуніверситету та загальноосвітньої школи в с. Червоному встановлено меморіальні дошки.

Учнівська та студентська молодь у курсі історії України, інших правознавчих предметів та краєзнавства вивчають життя і творчу спадщину академіка М. Василенка, захищають наукові роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко М.П. Вибрані твори у трьох томах. Т. 1. Історичні праці. Упорядник І.Б. Усенко. Відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, І.Б. Усенко. – К.: Юридична думка, 2006.
2. Історія Академії наук України. 1918-1923: Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1993.
3. Осадчий Ю.Г. Другий президент Академії наук України «Реабілітовані історією». Сумська область у трьох книгах». Книга 1. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. – С. 481-487.
4. Енциклопедичний довідник. Сумщина в іменах. – Суми, 2003. – С. 73-74.